

АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗКОПКИ ЯРОСЛАВА ПАСТЕРНАКА В КРИЛОСІ НА ШПАЛЬТАХ УКРАЇНСЬКОЇ МІЖВОЄННОЇ ПРЕСИ (ЧАСТИНА 2)

Вивчення історії Галича триває уже не одне десятиліття. Сучасні історичні дослідження значною мірою опираються на наукові досягнення попередніх років. Ознайомлення з цими текстами є необхідним для кращого розуміння процесів накопичення знань про середньовічний Галич. Саме тому ми продовжуємо публікацію текстів, які свого часу зіграли важливу роль для розуміння історичних процесів, пов'язаних з містом.

Відкриття фундаментів катедрального собору 1936 р. стало надзвичайно важливим внеском для дослідження історії Галича, оскільки дало нагоду поставити крапку в питанні локалізації центру княжої столиці. Ця визначна подія сколихнула не тільки українську громадськість, але й весь європейський світ. Про неї писала як українська, так і іноземна преса.

Пропонуємо увазі читачів публікації різних авторів, зокрема доктора і отця Йосипа Застирця, доктора Йосипа Пеленського, доктора Ярослава Пастернака, художника і мистецтвознавця Святослава Гординського. Обрані статті були опубліковані в газеті «Діло», одному з провідних часописів Галичини. Мова оригіналу збережена разом з особливостями стилю авторів.

Ключові слова: Галич, Крилос, катедра, Успенський собор, археологія.

Ярослав Пастернак
КНЯЖИМИ СЛІДАМИ

Стара народна традиція — це той могутній чинник, що його використав вождь нинішньої молоді Італії для відродження свого народу та не завівся на ньому. Для її оживлення не жаліє він гроша на різні археологічні розкопи, велить бурити цілі ряди мешкальних домів, щоб добути з-під них на денне світло руїни палат цезарів, їхні святині, театри і терми, а все на те, щоб нарід в обличчі своєї давньої могутності зміряв до неї й в теперішній час, щоб не чувся нижчим у сім'ї інших народів та не допускав до себе почуття слабости й маловартности супроти сильніших сусідів.

Думаю, що стару народню традицію як такий могутній чинник підйому можна з успіхом використати й у нас. Бо була й у нас своя світла минувшина, часи міжнародньої сили й значіння. Сліди княжих теремів — це для нас руїни палат римських цезарів, фундаменти церков їхніх владик — це останки пишних римських святинь, а сліди княжих осель, стародавні цвинтарища та всякі дрібні знахідки княжих часів — це для нас ті різні пам'ятки класичного життя й мистецтва, що їх так часто добувають із землі на терені Італії чи Греції. Отже є нам чим похвалитися, бути на що гордимися, але до того треба сповнити одну найважливішу умовину, треба все те добути із землі на денне світло, до вселюдного оглядання й користування. Крім того треба всі ті цінні для нас пам'ятки нам самим добути, бо якщо їх інші добувають, то до них доступ далеко тяжчий, не одно невірно насвітлюється, а то й затаюється (Городно, Пересопницький могильник і т. п.).

Місцем, де пам'ятки нашої першої державности на західних українських землях виступають у найбільшій скупченню та найцінніших сказах, є безперечно княжий Галич, теперішнє село Кринос, і напевно добре здавав собі справу з досі сказаного Його Ексцеленція Митрополит А[ндрей] Шептицький, коли на весну 1934 р. поручував мені вести Його-ж коштом нові, систематичні розкопи на всьому терені колишньої столиці галицько-волинської держави.

Перший почин до цього дав о. Лев Лаврецький, парох Залукви, який ще у 1880 р. звернув був увагу нашого визначного історика проф[есора] І[сидора] Шараневича на існування під землею руїн давних кам'яних будівель на терені його парохії. Протягом кільканадцяти літ розкрили вони тоді оба фундаменти шістьох княжих церков оборонних, що розставлені були широким ланцюгом кругом столиці від сторони Лімниці

та Мозолевого Потока. Одначе зовсім не просліджено терену кругом цих церков, приналежних цвинтарих та евентуальних останків манастирів — слідів осель біля них, а тим самим годі було дати відповідь на підставі самих їх останків (не давніх фрагментаричних історичних вісток), як довго вони сповняли свою ролю та коли перестали існувати.

Що ті досліди були доривочні, та не виходили бодай від докладного оглянення цілої найближчої околиці, вказує найкраще той факт, що між головними їх речниками вівся довго спір, чи княжий Галич був на місці нинішнього Галича (о. А[нтін] Петрушевич) чи на залуківських полях (І. Шараневич) і щойно у 1890 р. вказав д-р А[лександр] Чоловський зовсім правильно на величезні земляні укріплення у Крилосі як на певні останки княжої столиці.

До того самого висліду дійшов і д[окто]р Осип Пеленський, також дослідник Галича, автор цінної монографії про його княжу архітектуру (1914).

Та всі ті досліди не дали нам ще далеко повного образу колишньої галицько-волинської столиці дотично її топографії, розміщення усіх знаних з історії будівель, заселення, слідів хат, їх форми й конструкції, ріжних господарських будинків, збіжевих та відпадкових ям, керниць, цвинтарів, доріг і т. п. Криліська, підгородецька та залуківська земля криє в собі також ще багато дрібних пам'яток церковного та світського призначення, нераз великої мистецької чи історичної вартости, які рівно ж можуть кинути нераз зовсім нове світло на історію княжого Галича, його духовних достойників (оловяні пльомби) та політичних чи торговельних зв'язків із сусідніми державами.

Вкінці виявили мої дотеперішні розкопи, що терен колишньої нашої столиці є багатий рівно ж і у доісторичні пам'ятки, які дозволяють нам реконструвати те культурно-історичне підложе, яке витворило конечність заснувати столицю держави якраз на тім, а не на іншим місці.

Усе те виявило необхідну потребу прослідити ще раз основно, систематично цілий терен княжого Галича.

Про вислід моїх розкопів з двох попередніх років писав я вже на сторінках «Діла». Сьогорічні розкрили знов кілька інтересних могил, між ними одну, з якою народня традиція зв'язувала гріб Насті Чагрової, любки князя Ярослава Осьмомисла. Одначе, як це часто буває, розкопи виявили щось інше. Показалося, що могила походила ще з самого початку бронзової доби (біля 2000 до Хр.) і в ній лежав на півтораметровім підсипі обрядово скорчений небіжчик, а біля нього були дари на той світ: гарно

орнаментований горщик, крем'яна сокира, кам'яний топорець, дві крем'яні стрілки, кілька крем'яних відщипків, якась прикраса з грубого бронзового дроту на шиї та дротяна цинова спіралька, вплетена свого часу певно у волосся.

На збочу поля «Юрівське», де у княжій добі стояв напевно оборонний монастир чи церква (фундаменти ще не знайдені), можна було частинно прослідити приналежний до цього цвинтар, на яким небіжчики лежать без домовин, з руками витягненими попри тіло, очевидно всі головами до заходу.

Лежаче під Юрівським «Гунище» — це мабуть княже гумнище, не «гонище», бо глибша полева доріжка, що веде його хребтом, є зовсім пізнього походження. На ньому найшов я тепер інтересну відпадкову яму (отже, слід замешкання, не комунікації) з фрагментами кераміки, шкляних бразлетів, лупакових прясличок, залізними ножиками та навіть одною морською мушлею. Княжий Галич мав видно якийсь зв'язок з Чорним морем. Крім того найшлася на «Гуниці» мала вапнярка з рештками вапна, у якому були черепки з княжої доби.

На свою чергу прийшло цього року також, найближче оточення Парохіяльної церкви Пресв. Богородиці у Крилосі. Сондуючи цей терен прийшов я по південнім боці церкви на три метри грубий, а шість метрів довгий мур, перетятий фундаментами церкви, якого призначення далось б означити мабуть аж тоді, якщо за ним можна б слідкувати у середині церкви. Кілька куснів цегли в ньому вказує приблизно на XVI—XVII століття.

По тім самім боці церкви найшовся рівно ж цвинтар з XVI ст., датований кількома черепками під одним із небіжчиків.

Та найбільшою сенсацією сезону було відкриття біля старовинної дзвіниці, мурованої мабуть ще дідичем-боярином Марком Шумлянським на початку XVI ст. Сондуючи терен по її північнім боці, натрапив я у глиби трьох метрів, під грубою верствою будівельного румовища, на два рівнобіжні, півтретя метра грубі мури з опоки, а біля них на підлогу у трьох верствах над собою: спідня із жовтої глини мов тік, середуща із розмащеної мулярської заправи та верхня із кам'яних великих плит.

З уваги на те, що цілковиту аналогію до цих трьох підліг найшов я свого часу у одній із романських церков серед III[-го]. подвір'я на Градчанах у Празі, а мури впущені глибоко у княжий терен, на якому безпосередно ці підлоги лежать, вважаю, що відкриті два мури та підлоги серед них — це по всякій правдоподібності останки якоїсь княжої церкви. Із загальної ситуації виходить, що в таких разі могла би це бути тільки

катедра Ярослава Осьмомисла, зложена ним десь у половині XII ст., у якій він був похований у 1187 р. Обставини зложилися так, що цілковите відслонення цих незвичайно цікавих мурів прийшлося відложити до слідуочого року. А тоді, як це будуть справді фундаменти марно досі пошукуваної першої галицької митрополичої катедри і якщо саме у 750-ту річницю смерті Ярослава Осьмомисла пощастило б знайти рівночасно й тлінні останки його, так це буде небувала щаслива подія не лиш для української археології, зокрема церковної, але й для цілого українського народу і створиться святиня народньої традиції якої у нас досі не було. Але поки що не випереджуймо фактів.

[Публікація] *Діло. 1936 р. 13 серпня. Ч. 181. С. 5.*

* * *

МИТРОПОЛИЧА КАТЕДРА КНЯЖОГО ГАЛИЧА ВІДНАЙДЕНА. СЕНЗАЦІЙНИЙ ВИСЛІД РОЗШУКІВ Д[ОКТО]РА Я. ПАСТЕРНАКА В КРИЛОСІ

Недавно принесли ми вістку про незвичайно цінні знахідки під час розшуків д-ра Пастернака у Крилосі. Дістаємо від нашого визначного археолога листа, в якому він повідомляє нас про дальші висліди своєї праці, яка увінчалася справді сензаційними успіхами.

Вістка, що її нам д[окто]р Пастернак переслав справді сензаційна, бо торкається найбільших наших пам'яток княжої доби. Про свої успіхи праці пише д[окто]р Пастернак таке:

«Отже мені справді пощастило найти остаточно довго пошукувану найбільшу святість, а водночас і найбільшу святиню Галицько-волинської держави, митрополичу катедру княжого Галича (тепер Крилоса), побудовану князем Ярославом Осмомислом у пол[овині] XII ст., що про неї від 1255 р. слух і слід був загинув. Була це на ті часи, а навіть і на теперішні умовини, величезна будівля (32.5x37.5 м.), яка своїми розмірами майже вповні дорівнювала Соборові Св. Софії у Києві (34x39 м.). Мала вона три апсиди, ціла була розмальована фресками та крита грубою олов'яною бляхою. Щасливо збереглася ще в одному місці долішня частина фронтного муру з величезних бльоків білого тесаного каменя, з якої видно, що цілість мусіла колись викликувати справді імпозантне вражіння, тим більше, що катедра була висока: в низу була церква, а над нею, на її склепіннях твердиня, останнє прибіжище в разі крайної небезпеки.

Після відкриття цілих вже обводових мурів катедри приступаю тепер до відслонення ще цього року вівтарної частини храму.

Відкриття княжої катедри набрало незвичайного розголосу у найширшій околиці Крилоса, головно між селянами, які цілими прогульками масово відвідують розкопи. Напливає теж інтелігенція з усіх сторін краю, зорганізованими групами й одинцем. Та найбільший підйом і зацікавлення є у місцевого населення, яке нетерпляче очікує приїзду Митрополита».

[Публікація] *Діло. 1937 р. 04 серпня. Ч. 169. С. 7.*

Прогульковець

ФОНД КОНСЕРВАЦІЇ РУЇН КНЯЖОЇ КАТЕДРИ В КРИЛОСІ

В цілому нашому краю відкопання руїн катедри кн[язя] Ярослава Осьмомисла в Крилосі викликало величезне вражіння. До Крилоса приходять і приїздять масово прогульки з ближчих і дальших сторін. Розкопи ведуться далше.

Виринає пекуче питання: як забезпечити відкопані фундаменти катедри? Передовсім треба їх огородити, щоб люди не ходили по них і не нищили їх. Найдені річі треба переховувати в більш відповідному і безпечнішому місці, як досі.

Очевидно, що це все вимагає відповідних фондів. Значні суми можна би зібрати, колиб усі прогульковці, яких є великі тисячі, складали добровільні жертви на фонд консервації руїн княжої катедри. Щоб оминути труднощів з підібранням відповідних інкасентів, можна би, упросити Преосв[ященого] Митрополита Андрея, щоб поселив у митрополичих добрах у Крилосі ченців Студитів, які виконували б функцію збірщиків добровільних жертв від численних прогульковців. Коли б це було неможливе, треба негайно підшукати з сусідніх околиць відповідних осіб, що збирали б добровільні датки від прогульковців.

Крім цього треба вжити заходів, щоби влада дала дозвіл побирати вступи хоч найменші, хоч би по 5 сот. від усіх, що звиджують руїни в Крилосі. Також треба при одному з українських банків у Львові відкритиkonto на фонд консервації руїн княжої катедри в Крилосі. Ці справи треба якнайскоріше полагодити, бо інакше княжі руїни в Крилосі можуть бути наражені на поновне знищення.

[Публікація] *Діло. 1937 р. 05 серпня. Ч. 179. С. 5.*

Святослав Гординський
СТВОРИМ ГАЛИЦЬКИЙ АКРОПОЛЬ!

Відкриття катедри кн[язя] Ярослава Осьмомисла в Крилосі, а з тим остаточно і безспірне визначення місця старого княжого Галича, настільки важне для нашої майже безісторичної з погляду збережених пам'яток землі, що ще далеко до закінчення розкопів виринає питання, в якій формі зуміємо зберегти знайдене.

Немає двох слів про те, що треба уповні використати велике значіння розкопів і що для пропаганди треба створити якнайбільш сприятливі умови. Доводилось у цій справі читати та слухати про різні наддивоглядніші пляни, нпр. такі, як відбудова старої катедри — плян справді утопійний з огляду на потрібні мільйонові кошти і з мистецького боку безцільний, бо про саму будову, окрім підвалин та деяких архітектурних фрагментів нічого конкретного не знаємо. Зате створити на місці розкопів якусь іншу тривалу пам'ятку — було б найдоцільніше; питання тільки в її формі. Тут саме, маючи змогу особисто оглянути працю при розкопах, виринув один плян, чи не найдоцільніший та найтриваліший.

Справа в тому, щоб з місця розкопів створити історичний заповідник. Було б зле, коли б усе знайдене вивезено до львівських музеїв, підвалини далі засипано, або ж засипали їх дощі, і відвідувачі — а такі будуть певно в немалому числі — знаходили лише руїну руїни. Отож наша гадка була б така, щоб усі розкопи законсервувати, викопану землю вивезти десь подальше і висипати так, щоб ні в чому не змінити топографічного вигляду горба, де треба — уміцнити підмурівкою береги, що можуть осипатись та вкінці улаштувати якесь відводнення підвалин, що дуже легко, зваживши саме положення горба. Це перша, найважливіша річ.

Потім треба збудувати хоч малий будинок — мініатюрний музей, куди б пішло все викопане, з винятком хіба якихось надзвичайно цінних знаходів, які можна буде взяти до Львова. Такий музей мав би свого постійного доглядача, який пильнував би і стану збереження розкопів і був би водночас інформатором для відвідувачів. При відповідній організації їх було б завсіди повно і з відвідин музею, що побирав би якісь оплати чи добровільні датки, можна б мати все якусь суму на покриття видатків, зв'язаних з існуванням того музею.

В тому музею, що може складатися всього з 1—2 кімнат, найкраще в малій, стилевій, обов'язково кам'яній будові, зібрано б не лиш усе те, що

буде знайдене, але й цікаві для відвідувачів пляни старого Галича, деякі книжки, реконструкції катедри, в малюнках чи гіпсових відливах, тощо...

Музей цей треба збудувати на кошти, які певно скоріш, як на яку іншу ціль, складе, а властиво вже почало складати українське громадянство. Нагляд над таким музеєм узяла би, розуміється, якась львівська установа. За створенням окремої комісії промовляло б найбільш те, що ніколи історичні знаходи не викликають такого вражіння, як серед свого оточення. Грецькі чи римські викопалини у віденських, берлінських чи паризьких музеях — напівмертві, та вони оживають на тлі атенського Акрополю чи римського Форуму. Створити такий український Акрополь було б дуже вдячною справою і мало б величезне виховне значіння. Крім того сам Галич лежить серед незвичайно мальовничої околиці, на великих туристичних лініях — залізничних у Карпати і каякових у долину Дністра.

Згаданий культурний осередок у Галичі-Крилосі не обмежувався би до самої катедри, а був би теж осередком для дальших розшуків та вивчення незвичайно багатой історією, а бідної пам'ятками княжої доби на наших землях.

[Публікація] *Діло*. 1937 р. 15 серпня. Ч. 179. С. 1.
Львів, 15 серпня 1937

Йосип ПЕЛЕНСЬКИЙ ПАНОРАМА СТАРОКНЯЖОГО ГАЛИЧА

Катедра Успення Пречистої Богородиці в Галичі стояла на княжійму замку, але місце замку не було знане, тим то і було спірне. Вислідити місце старої катедри, як найзнаменитішої пам'ятки національної і культурної, а також мистецької — значило стільки, що розв'язати спір про замок. І я не ухилився від тої роботи, бо щоб видати остаточний осуд у тій справі, треба було перевідати простір коло сто кільометрів квадратних. А коли це сталося, то зібрані докази про місце стокняжої катедри, служать також за відповідь на питання, де був княжий замок, себто згаданий в літописах «град Галич».

Хоч матеріал до цієї праці — нехай це буде вільно зазначити — здобував я з немалим трудом, але все-ж труд нагороджувало почуття вдоволення, яке маємо тоді, коли труд дає бажаний вислід, а важна загадка йде до розв'язки. Тут кожна подробиця доповнювала цілість. Обтесане каміння показувало матеріал будинків; фундаменти — величину тих будинків і їхнє завершення; потовчена різьба — орнаментику; а ще

інші подробиці показували життя, яке там завмерло. А всі разом руїни та урочища показували розлогість системи, за якою збудовані були давні столиці, м. ін. і ця розбита ворожими нападами і зметена з лиця землі, до тої міри, що нині і традиція пропала і пам'ять заглухла про те, де що було. Навіть наука зійшла на бездоріжжя, коли хотіла віднайти саме столичне місце Митрополії і Княжого двора.

З тим більшою охотою і приємністю поділюся з ласкавим читачем видом колишньої столиці Галицько-волинської держави, як бачу її очима моєї уяви.

Всюди там, де оранину або ліс застелює жорства, стояли камінні будівлі, а при них ще інші деревляні будинки. Виразно рисуються навіть їхні білі стіни і склепіння. Їх камінні мури світять яскраво крізь зелень, а позолочувані бані сиплять іскри і палають вогнем у верхів. Їх видно скрізь між купами зелені на залуквянській горбовині від Дністра до Сокаля аж по «Галицьку браму». Під Дубровою, під Крилосом і далі поза «Крилів», по села Якторів [Вікторів. — *Упор.*], Бринь, Козину і Пітрич. А либонь ще далі: по Тязів, Сілець, Чешибіси (Єзупіль) і багна Бистриці — далі, а так само за Чвою (Лімницею) горі Дністром. Стоять собі серед окопів на верхах гір, вище і нижче, як більші і менші, ближчі і дальші та заразом щораз рідші фортеці. Є в тім церкви муровані і деревляні, монастирі і садиби міщан, княжих дворяни селян, слободи вільні і загорода «смердів» — воєнних бранців.

Всі важніші ремесла і професії навіть торговиці відпустові, мають тут свої місця довкола княжого замку. І так окремо сидять сапожники (шевці), окремо боднарі біля старих жуп сільних у Калуші та ін. Окремо колодії, ковалі, робітники гут шкляних, стрільбичі, римарі, сидельники і золотники. Двірські пасіки і медоситчі в Медині і Медусі, двірські парк віці і конюшні і стадники рогатої, дикої і усвоєної худоби — на Букових болотах. Над ставами у Якторові [Вікторові. — *Упор.*] роблять їсти на рибу і дичину. Побігущі поштарі сидять у Вістовій, надводні «скоморохи», себто весельчаки і півці-бандуристи (поети) сидять в Скоморохах, а сторожі в Блюдниках і на Стовпю далекім, де нині Станиславів. Вони заздалегідь заповідають тривогу підпалом високих смолоскипів (з ялиць) на вершках гір, відбираючи подібну депешу з дальших сторін краю.

Так окружений твердинями, наче вінком, стоїть усередині на високій скелі — «Крилів» званий — престольний город. Опоясує його в горі подвійний перстень велетенських ровів і валів, найжених дубовим зарубом башт і остроколів. Таким чином відтинають вони замок на півдні, себто

від сторони Якторова [Вікторова. – Упор.], від решти оточення. Крім того боронять доступу до скали води річки Лукви та її допливу Мозолева. Ті води, сперті гатами, творять довкола замку стави, а при ставах мелють млини. З-поза валів і заборол, з-поза зелені і дерев'яних палат на скалі видно велику церкву соборну Преч[истої] Богородиці, котра далеко блищить горішньою частиною мурів і покрівлями. Ціла вона пірнула в сяйві своєї бані і власної слави. Видно її добре, зблизька і здалека, бо стоїть на такій висоті і сама здіймається так високо понад оточення, що проміжні її золотого хреста линуть довкола далеко і надоять до себе очі всього краю. Цей хрест пригортає до себе всіх, бо собор є втіленням для них самої святости, і краси, і величі, і сили. Єднає їх з Богом, заспокоює вроджений естетичний хист, а вгорі як найліпша Мати-Опікунка тулить їх до себе, береже і спасає. Звідси така глибока і щира понад усе любов до своєї Опікунки, на яку тільки душа людська годна була спромогтися.

Такий був Галич перед віками. Але сьогодні нічого подібного не побачить вже цікавий подорожник. Образ міста, що ми його показали, це лиш привид фатаморгани. Вона же показує речі правдиві, що мають десь місце у просторі, так само як ті тут мають місце у часі. Давно вже щезли садиби розлогі, монастирі, церкви і двори по садах тінистих і гаях. Прийшов день, коли перестав блищати і хрест на соборі. Собор розпався, а хоч заступив його другий, до того був уже не подібний. І майдани заглушли, не клепоко ять більше людською кебетою; нема там ані базарного ані відпустового натовпу а притуплена зброя зацімила, і краса строїв полиняла, і дух лицарський, завзятий, гордий – осів порохом **на тих могилах!**

[Публікація] Уступ з книжки «Галич в історії мистецтва ВікіВ середніх», вид. Академією наук у Кракові 1914 р. *Діло. 1937 р. 15 серпня. Ч. 179. С. 2.*

Ярослав Пастернак
ЗА МІСЦЕ КАТЕДРИ ОСЬМОМИСЛА

Справа локалізації Успенської катедри князя Ярослава Осьмомисла з пол[овини] XII ст. була всебісно зв'язана з питанням, де саме була столиця Галицько-волинської держави. Його поставили рубом щойно з нагоди перших розкопів на території Крилосу й Залукви у 80-их рр. минулого століття і тоді зразу виринув спір між представниками науки і любителями української старовини, якого головними речниками були

кан[онік] А[нтін] Петрушевич († 1913) та проф[есор] І[сидор] Шараневич († 1901).

Перший з них твердив усе, що давня столиця була на місці сьогодняшнього міста Галича та що катедрою Пресв[ятої] Богородиці була сьогодняшня парохіяльна церква у Галичі. Зате кан[онік] Мих[айло] Гарасевич (†1836), відтак проф[есор] В[ладислав] Луцкевич († 1900) з Кракова і проф[есор І.] Шараневич були тої думки, що гал[ицькі] митрополити мали свій осідок при церкві Св. Пантелеймона (тепер костел Св. Станислава), що стоїть досі у віддалі двох кілометрів від Галича. Однак як у вересні 1882 р. відкрив о. [Лев] Лаврецький із Залукви під лісом «Дібровою» фундаменти церкви мабуть Св. Кирила і Методія, найбільші із відкритих тоді на території княжого Галича (20x14.5 м.), [І.] Шараневич змінив свою думку і став уважати їх останками княжої катедри.

Після того молодий тоді польський історик д[окто]р Олександр Чоловський, сьогодні архівар м. Львова та директор міських музеїв, розглянув добре цілий терен княжого Галича і перший дійшов до правильного переконання, що столиця галицько-волинської держави могла бути тільки у сьогодняшньому Крилосі, де збереглися останки дуже сильних земляних укріплень. У зв'язку з тим перевів він у 1890 р. пробні розкопки при теперішніх парохіяльних церквах у Галичі й Крилосі. Крилівську церкву просліджував у прияві проф[есора] [І.] Шараневича, відслонив її фундаменти аж до споду, копав довкола церкви рови в промінях від неї та всередині церкви перед царськими воротами і, не відкривши ніде слідів старої катедри Осьмомисла, дійшов до переконання, що вона не стояла ані на тім самім місці, що нинішня церква, ані у найближчому її сусідстві, тільки «по всякій правдоподібності трохи нижче у митрополичім городі» (себто нинішнім парохіяльнім саді — Я. П.), де він попав на якісь фундаменти¹.

В ост[анніх] довоєн[них] часах (1909—1911) д[окто]р Йосиф Пеленський просліджував архітектуру княжого Галича, зокрема церкви Св. Пантелеймона, і при цьому мусів порушити теж справу положення катедри Осьмомисла. Для перевірення цього він викопав у трьох різних місцях довкола крилівської церкви п'ять глибоких ям, але теж не відкрив ними фундаментів старої катедри та опісля у своїй

¹ Teka Konserwatorska. Lwów, 1892. S. 156—157.

цінній монографії² здогадувався лише, що Успенська катедра князя Ярослава Осьмомисла стояла на тім місці, що й нинішня парохіяльна церква Успенія Пресв[ятої] Богородиці у Крилосі³, але водночас у цей свій здогад сам сумнівався, заявляючи, що «не можна ще вирішити, котра з двох частин городища, вивищення церкви чи Золотий Тік, була місцем первісної катедри»⁴. Супроти цього місце у його недавньому фейлетоні («Діло» з 15 ц[ього] м[ісяця]), де бесіда про «зібрані ним докази про місце старокняжої катедри», може спантеличити читача, необізнаного добре з вислідом його праці.

У перших повоєнних роках займався просліджуванням самого тільки поземелля княжого Галича пок[ійний] радн[ик] Лев Чачковський разом із д[окто]ром Ярославом Хмілевським, не ведучи при цьому жадних розкопів. Вислідом їх спільного труду є докладна мапа всіх укріплень, церквищ та могил згаданої території, але в обширному тексті до неї нема теж ніяких натяків на положення старої катедри.

Після таких підготовчих теренових робіт взявся я у 1934 р. за почином Ексцеленції Митрополита Кир Андрея та Його коштом за систематичні досліди над княжим Галичем при допомозі плянових розкопів, уже відомих як і скритих ще пам'яток давнього минулого. Моя увага була спершу звернена на те доісторичне підложжя, що на ньому виросла пізніше столиця Галицько-волинської держави і щойно під кінець минулорічного сезону розкопів взявся я за остаточне відшукування останків галицької катедри.

Річ ясна, що при цьому не пішов я і не міг піти нічиїми слідами, бо, як з попереднього видно, жадних певних слідів досі не було (за такими слідами хіба ж були б пішли передусім самі їх відкривці). З праць моїх попередників використав я лиш ствердження факту, що ані нинішня церква у Крилосі не стоїть на фундаментах старої катедри, ані ці фундаменти не оточують її довкола. Значить, за ними треба шукати десь збоку, на всі чотири сторони від нинішньої церкви.

Не входила в рахубу передусім північна сторона, бо там у віддалі кільканадцяти метрів від церкви терен спадає досить стрімко в сторону «базару» і зовсім не було місця на більший будинок. Може ще менше надавалася на цю ціль західна сторона, спадиста і нерівна.

² Petenski J. Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej, na podstawie badań archeologicznych i źródeł archiwalnych. Kraków : Akademia Umiejętności, 1914.

³ Ibidem. S. 105, 114, 119.

⁴ Ibidem. S. 108.

Щоправда, д[окто]р О[лександр] Чоловський найшов там «поклад фундаментів», не публікуючи при цьому жадного ситуаційного шкіцу, але, на нашу думку, там треба би шукати радше капітульного монастиря, що при ньому жили галицькі митрополити.

По південній стороні церкви є досить рівна, невелика площа від сторони палатки Сестер Служебниць, але мої сонди на цьому місці ще у 1934 р. не відкрили жадних слідів румовища крім останків убогої ділянки, мабуть із XI ст. Значить, залишалася тільки східна сторона церкви, де є справді досить велика рівна площа, давнє цвинтарище, скасоване щойно 120 літ тому, де ще перед 40—50 роках стояли хрести та росли сливи. І там одна 15 м довга сонда в напрямі схід-захід натрапила дня 25 VII. мин[улого] року у глибині трьох метрів на два грубезні мури в напрямі північ-південь, на сліди деревляної спаленої підлоги та останки церковної долівки з великих алябастрових плит. Не було двох гадок, що це сліди довго шуканої катедри Осьмомисла (про це свідчить сам денник розкопів), одначе подана вістка про це незвичайне відкриття була ще дуже обережна.

Слідкування за відкритими мурами треба було відложити до цього року. У поширеній тепер минулорічній сонді зразу найшовся кам'яний саркофаг напевно з княжими тлінними останками, в його продовженні, колись у деревляній домовині була похована княжна зі золототканим чільцем і те ще більше утвердило минулорічний здогад. Вкінці відкопані в цілості обводові мури виявили величезну квадратову святиню візантійського стилю, видовжену тільки трьома абсидами, лише півтора метра вужчу та коротшу (32.5x37.5 м.) від київської Св. Софії (34x39 м.).

В цей спосіб віднайшлася вперше й остаточно митрополича катедро галицько-волинської держави, найбільша українська пам'ятка старовини, яка при дальших розкопах на другий рік виявить напевно ще не одну народню, церковну, історичну та мистецьку цінність.

[Публікація] *Діло. 1937 р. 24 серпня. Ч. 185. С. 2.*

д[окто]р О[сип] Застирець
КАТЕДРА І «CATHEDRATICUM»
(З приводу відкопаних у Крилосі)

Трагікомічний був ювілей у 50-ліття вченого крилошанина львівської капітули о. Антона Петрушевича, що писав про княжі будівлі в Галичі. На чолі і в імені депутацій промовив до нього сеніор Ставропигії проф. [Сидор] Шараневич, котрий також писав про церкви і княжі тереми в

Галичі. Промовляючи, сказав [І.] Шараневич, що ювілят у справі Крилоса і Галича помилявся. — «То ви, господине, не розумієтеся на справі» — перервав ювілят Петрушевича. І так з ювілейного привіту вийшла сварка, при чім оба спеціалісти наговорили собі багато простих, полемічних слів...

Правда в цій справі вийшла наверх аж тепер, по смерті обох учених, коли д[окто]р Ярослав Пастернак відкопав при помочі митрополита основи Богородичної церкви-катедри в Галичі-Крилосі. Велика то річ, і не диво, що вона потрясла цілим нашим народом. Тепер вже Могильницький не писав би, що «яке дно було (Галича) — тяжко відгадати».

Та пішли тривожні писання в часописах, як законсервувати чи відбудувати ті дорогі нам мури, де крилися і криються гроби Ростиславичів і декого з Романовичів. Позволю собі подати і свою думку в цій справі.

Перша річ — зробити те, що роблять в решті Європи, як відкопають яку грецьку чи римську святиню або театр. При такій справі відразу вирівнюють по верху ті мури і цементують верх мальтою, що робиться дуже дешевим способом. Так забезпечуються мури перед розпадом, вітренням та евентуально злобною людською рукою. Потім, як є засоби, то на тій охороні ставляться мури — відбудова, або переводиться основна консервація фундаментів.

Вже тепер повстало питання, чи дасться відбудувати ця катедра. Митрополити і єпископи мають канонічне право накладати на всі церкви вірних «cathedraticum» на будову своїх катедральних храмів. Таке було і з будовою церкви Св. Юра у Львові. Наша митрополія, що має титул «галицької», може і повинна наложити на відбудову своєї пра-катедри, чи пак на тривалу охорону мурів і будову якогось музею-мавзолею таке «cathedraticum», що повинні зробити також владики з Перемишля і Станиславова.

Звертаю ще увагу на дуже цікавий збіг часу при відкопанні основ тої катедри. Саме тепер минає 900 літ від вибудування катедри Св. Софії в Києві і 750 літ від смерті Ярослава Осьмомисла, якого і гріб і ним збудовану ту святість катедру відкопано. Треба, щоб усі наші установи відбули ці роковини відповідними імпрезами-концертами-академіями і дохід з них призначували на відбудову катедри. Але очевидно, головною і певною «форсою» стало би тут таки «cathedraticum».

[Публікація] *Діло. 1937 р. 25 серпня. Ч. 186. С. 7.*

Катря Гриневичева
НАД ЯРОМ МОЗОЛЕВОГО ПОТОКА (Ч. 1)

Завжди, коли дорогою в гори поїзд минав Галич, перелітав понад мерехтливу плахту Дністра, я ждала заздалегідь біля вікна, не в силі відірвати зору від трагічного краєвиду. Здавалося, шелестять сторінки галицько-волинського літопису й не було просто чим розуміти великої мовчанки, там, на обр'ях.

Ознайомлена з усім здогадним цих місць, я ждала пильного висліду розкопів, які дали б реальний підклад цій чи іншій версії, а мені — реальне особисте пережиття.

І ось з кінцем липня ц[ього] р[оку] часописи повідомили, що на Крилосі, під проводом молодого археолога, д[окто]ра Я[рослава] Пастернака, лопати робітників видобули наверх велетенські зовнішні мури катедри Осмомисла а там, саркофаг зі святими Осмомисловими кістками...

Я переписалася негайно з д[окто]ром [Я.] Пастернаком і, захоплена подією, ждала першої погідної днини для виїзду в Крилос.

А дощі били, повнилися бистреці ріки. Разом з жінками, що у церкву в Ямному прийшли просити небесної ватри на ріпу, на косовицю, ставляли по кутах обмоклі парасолі, і припадали захололими губами до шиби аналоя, була й я, слухала, як з великої бані біжать краплі дощу й розбрискуються під паникадиллом у проміністу хлющу. Не вгавали дощі, дорогами рвали уже спінені потоки, але там, у Крилосі праця навіть у таких умовах не зупинялась.

Вночі з 15 на 16 серпня я ніяк не могла заснути. Якже-ж! Цілого мого життя треба було, щоб я діждала цієї вісти, цієї дороги! Під ранню зорю зійшлись ми двоє — мій брат, адвокат у Надвірній, і я. Ми спішили крилами, молодечим ходом, повним віддихом грудей, бо будьто в нас ніколи не було оцієї «ангіна пекторіс», що питома добі. Прихилені до себе, схвильовані, ми говорили впівголосом й дорогою на двірець і в поїзді аж до Галича, про одно тільки: розкопи. І ще трохи про містику подій, в час, коли люди останком сил верстають острій камінь, з Монсальватом, що на висотах, перед очима.

Довжезний міст на Дністрі, розлитим каламутно й далеко, дише глибиною. Отам, лівобіч, місце, як сотворене на пристань. Перед восьми сотнями літ так само напевно лежали там човни, обернені проти сонця чорним, обсмаленим дном. Ждеш рибалки з ковтком у вусі, які із піснею «сині моря, про перевози», закине ось сіти на ніч. Та де ж це ділося гамірне

й розспіване, сите й буйне ремісницьке підгороддя? Декілька хатинок тут, може й курних, критих соломою, виявом найбільшої убогости. Вони мріють в очах, як запороха, ні, як зовсім неправдоподібний епілог.

Візник минає Галич: стирту нужди, асиметрії, випадковости. Над сном архитравів і кольон завітчаних акантом, над відхнення фресок і розкішу емалій розстелилося покривало простацького тинку.

В'їжджаємо між гористий, з обидвох боків крилоської дороги дубовий ліс, першу сторожу далекої княжої садиби. Перед нами довга, на цілу милю, незаселена ніким дорога до вірлиного гнізда прастарий — шлях володарів. Не трудно підмітити, що в давнину вона була ширша й лежала нижче: дощі та вітри не насунули на неї ще землі з лісового спохилля, не вигребали ще ровів обабіч. Чарівна, владна дорога, гідна Осмомисла і Шостикрильця. Нею ішли у дзвоні літаврів Ярославові полки під проводом його воєводів та згодом Романові, вслід його власного безсмертного списа. «Не мало-ж бо пота втер він за землю руськую!».

Нею, цією дорогою гугоніли колись ковані вози, везли дорогий набір на «золотий тік», щоб князь міг виконати, коли захоче, право первокупівлі. У тих лісах, дубових, гомоніло боярство, нетерпеливилися ловні котюги [мисливські собаки. — *Упор.*], супилися люто у чічкованих ошийниках соколи з півночі, ждали, коли націлять їх лет у небо чи в трави, зірвуть ковпак знад прозорих повік. А над тим усім небо як туркус і хороводи розволочених церковних бань над розгульним, у ярі чорновітті Мозолевим потоком, над Лімницею, Луквою, Дністром...

Так, ця дорога зо східним, суворим відмежуванням від демосу, має виразно збережене державницьке обличчя.

Пливкими лініями підносимося невпинно вгору. В якійсь хвилині кидаємо вигідні місця: йдемо пішки, читати буква за буквою поживклий, народній палімпсест, розгорнений оце на всю ширину. Відріжнюємо з любов'ю, де новітній текст і де під ним блакить, червінь і золото померклої старовини.

Їдемо більш години: десята зранку, вітер пахне медом, розсуває щораз дзвінко дубове листя, немов його счіплюють невидні руки на геройські вінки шоломам прикрасу.

Як проймаюче гарно доокола! Краєвид який, з войовницьким задумом, на світі єдиний!

А тоді шлях повертається нараз круто й високо: потрійні перстені валів та фос, Галичина могила. Крилос. Нарешті. (*Докінчення буде*)

[Публікація] *Діло. 1937 р. 11 вересня. Ч. 200. С. 2.*

Катря Гриневичева
НАД ЯРОМ МОЗОЛЕВОГО ПОТОКА (Ч. 2)
(Докінчення)

За деревляною огорожею видно церкву, пару будівель у глибині, стару дзвіницю на шмарагдовім майдані, звали розсипаної, немов просіяної землі, тут і там над глибинами перекладиння – оперті об старі дерева останки пілястрів, відламки кольон.

Повідомлений д[окто]р [Ярослав] Пастернак спішить назустріч (він знайомий з братом із часів цуцилівських розкопів) – його лице сяє успіхом. Він пояснює невтомно все гідне завваги від перших хвилин своїх тут зусиль. Глибоченні ями, де дрімають фундаменти собору, дишуть імпонуючою міццю. Чую памороки, мимохіть ловлю свого шановного провідника за рукав і так посуваюся понад глибинами. Який вклад сил, який чарівний великотворчий замисел оформлений тут на віки!

Від сходу притвор, – долівка із квадратних плит алябастру, розбурхує мою уяву шумом княжих кроків. Татарська пожежа у сто літ пізніше, буквально зварила дорогі плити, камінь позвивався як із болю, витріснув, або збився і матово набряк. Д[окто]р [Я.] Пастернак сходить увічливо униз і подає мені бажаний амулет: кусок плити, що лежав окремо.

(Прочани забирають більше скромно, ніж я навіть оці, розсипані під ногами грудки землі, що торкали мурів катедрі...).

Саркофаг. Пережиття, якому немає рівні. Перед нами примітив, виразно призначений у підземелля катедрі. Символ Осмомислової християнської покори, а може... може ознака паніки після наглої Романової смерті? Зійти б туди, доторкнути святощів, зачерпнути ліку для кволої волі. Сходимо.

Д[окто]р Пастернак витає щораз то нових гостей; ровери, мотоциклі, селянські вози, лімузини. Там скінчив пояснення, тут неструджено починає. Я дивлюся тимчасом на сходи, пів округлі, як сьогодні виконані в граніті. З тесових бльоків найнижчої верхньої кондигнації катедрі, як учора покладених будівничим, таких чистих і незнищених ніякими космічними силами, зорить радісна легенда про повне щастя народу.

А там і абсида: трьома півеліпсами вона вінчає чоло грандіозного храму. Священники, приїзжі стоять там довго у німій задумі віч-на-віч з

померклими віками. Це ж місце, де старокняжого часу стояло горне сідалище галицьких митрополитів.

Над рештою собору простерлася поки що зелена, весела мурава. Новий рік відкриє і там лоно землі, що вже допіло до свого часу. Думаю, не один оцей саркофаг криє воно у своїх глибинах.

Суздальський літопис оповідає: «коли над Вислою князь (Роман) відлучився від табору (ѣха самъ у малѣ дружинѣ отъ полку своего» [...]) і поляки його вбили разом з тою малою дружиною, його військо забрало трупа Романа, та вернулося з ним у Галич, і його поховано в Галичі, в церкві Богородиці».

М[ихайло] Грушевський додає від себе, що «це оповідання джерела, сучасного, в цій частині взагалі багатого дуже докладними звістками про Україну й Галичину, варто повного нашого довіря»...

Сонце стоїть високо. Робітники не спочивають як приворожені, мабуть під впливом магнетизму, що пливе з оцих нечуваних мурів, вони копали б і в громовицю, і в ніч, і у свято. Лопати розсипують землю, нічого в ній не затаїться.

На боці станула з немовлятком на руках змаргана, проте як чисто вдягнена жіночка! Гладжу головку дитини, мати всміхається. Думаю про жінок, що носитимуть у лоні дитя: о, коли б побували тут, в атмосфері народньої гордості, під'єму, якого не опишеш, щоб уродити опісля будівничих та вождів новій добі!

Але ось переді мною доривочний крилоський музей. Це хатина-каплиця, теж збудована перед віками. З хаотичних останків катедри, для богослужб, поки із чудових катедральних бльоків, що залишилися після татарської пожежі, побудовано теперішню крилоську церкву, величну ще зверху, вбогу як ясла у середині. Багато у цій хатині археологічних цінностей, зав'язку справжнього майбутнього музею. Вразив мене зокрема шмат олив'яної бляхи, покрученої від полумені — видно, як скапували, десь по мурах катедри, олив'яні, важенні сльози...

Полудне. Покріплюємося під прастарим деревом на церковнім майдані. Припікає. Д[окто]р Пастернак залишає на часок працю, просить до себе, на лісничівку. Там увихається тихенько мила пані дому, ставляє на стіл високий, чорний, немов теж старинний, глек із гарним, зимним молоком, витає гостей привабою скромних слів.

Я задовго вже хвилююся княжною, якої не виджу, — аж тепер господар дому вказує на дорогий клейнот розкопів. Це темний, як брунатний алябастер череп молоденької княжни у золотім чільці. Чарує

оця голівка, привикла колись розказувати, вірте мені, її мусите любити, усе посмертне княжни не відштовхує. Череп із золотим чільцем, з византійським узором, що самотужки вінчає чоло, є живим твором великого, яке дарує себе нащадкам. Зворушує видний у щічці здоровий, міцний зуб мудрости. Він втулений ще цупко до середини, — смерть перебила...

— За столом іде розмова про неznані профанам пережиття археолоґа. Як сонда вперше потрапила на мур півтретя метрової ширини, як закипіла праця, — як «метри» не хотіли ніяк у довжину кінчитися, аж ставало несамовито, як в один мент оторопілі з радости робітники крикнули в один голос; «Вінкель!»

Ділю разом з моїми господарями під'єм цієї години.

Це друга пополудні. Дякуємо, утомлені, проте повні нових духових сил. Не збираємося їхати на цей раз, — підемо. Бо хіба не видно на поляні, на тлі прорідженого ліса, вінка дерев, які немов ховають заздро щось поміж собою?

— Прокалиїв сад, — пояснює д[окто]р Пастернак, що відводить нас увічливо на шлях. Чорні чуби смерек над яром Мозолевого потока темніють нарівні зі стежками, якими йдемо.

Не забудемо для повноти вражнь Прокалиївого саду, ні! Шмат дороги від Крилоса притулилися любовно до себе золотокорі від сонця, здалеку видні яблуні. Останки там мурів, яма видерта довкола глибокого фундаменту...

Княжі яблуні, — послухайте! — родять і досі. Ми потрясли гилькою дерева зі старим пнем, у траву впали мягко два великі яблука. Вони замітні пастелевою барвою, блідозеленою, як хризопас, — з еліптичним шляхотним обрисом, з соковитим загаром. Яблуко самосівче, що не хотіло вмерти разом із мурами пророка Ілії. Воно те саме мабуть — і напевно! — красило княжі столи.

Ми везли дивні яблука на розвагу собі, зернята найдуть у нас дбайливу опіку.

— І ось витає осінь, ключі диких гусей ширяють під небом. Ще трохи, — опадє листя, вдарять снігові тучі. Але я броджу вже загостреною думкою (хоч би не за сміливо!) у новім, з Божою поміччю, літі, у нових розшуках. Жду ще одної великої вісти з крилоських глибин, ще одного саркофаґу; Шестикрильця.

[Публікація] *Діло. 1937 р. 12 вересня. Ч. 201. С. 3.*

* * *

«СЕРЕД РУІН СТАРОГО ГАЛИЧА»

Навіть «*Wiek nowy*» зацікавився культурною старовиною Галича і в статейці під повищим наголовком (17. IX. ц[ього] р[оку]) підносить пам'ятки і руїни «своєрідного стилю галицького», який виробився на землі, де від XI століття змагалися впливи византійського Сходу з романським Заходом. З приводу відкопаних фундаментів і камінного саркофагу в Крилосі завважує він, що саркофаг з кістками мужчини по всій правдоподібності є домовиною фундатора відкопаної катедри – князя Ярослава Осьмомисла (1187), а святиня була подиву гідна з уваги на свою величність і красоту тесаної камінної архітектури, що саме становить одну з характеристичних признаков галицького будівництва.

«Основну працю пише – м[іж] ін[шим] «*Wiek nowy*» – присвятив Галичові історик мистецтва д[окто]р Йосиф Пеленський. У творі п[ід] н[азвою] «*Галич в історії середньовічного мистецтва*», виданому Академією Наук у Кракові 1914 року з численними рисунками, планами і знімками, звеличав автор всі прикмети цікавої галицької архітектури, що стиль византійський з романською орнаментикою злучила в гармонійну цілість. З тої архітектури збереглася в цілості тільки одна церква Св. Пантелеймона, потім костел Св. Станислава, – зразу як катедра римс[ько]-кат[олицьких] архієпископів у Галичі (перед їх перенесенням до Львова), а тепер костел францішканський. У цій книзі своїй на підставі основних дослідів археологічних та архівальних підтримав д[окто]р [Й.] Пеленський важними доказами теорію д[окто]ра Ал[ександра] Чоловського, що княжий замок з церквою митрополитів був на тій горі, котра здавна і до нині зветься Крилос (Капітула)»

«Руїни Галича – кінчить «*Wiek nowy*» – без сумніву криють ще не одну гідну пізнання тайну Червенської Землі».

[Публікація] *Діло. 1937 р. 18 вересня. Ч. 205. С. 5.*

Упорядники матеріалів:

*Марія Опацька, Роксолана Мельничук, Богдана Труханівська
(Галич – Івано-Франківськ, Україна)*

Archaeological Excavations of Yaroslav Pasternak in Krylos on the Ukrainian Interwar Press Covers (Part 2)

The study of the history of Halych has been going on for more than a decade. Modern historical research is largely based on the scientific achievements of previous years. Familiarization with these texts is necessary for a better understanding of the processes of accumulating knowledge about medieval Halych. Therefore we continue to publish texts that once played an important role in understanding of the historical processes connected with the city.

The discovery of the cathedral foundations in 1936 became an extremely important contribution to the study of the history of Halych, because it gave an opportunity to put an end to the issue of localization of the centre of the princely capital. This significant event stirred up not only the Ukrainian public, but also the entire European World. Both the Ukrainian and Foreign Press wrote about it.

We offer our readers publications by various authors, in particular dr. and father Jozef Zastyrets, dr. Jozef Pelensky, dr. Yaroslav Pasternak, artist and art critic Svyatoslav Gordynsky. The selected articles were once published in the newspaper «Dilo», one of the leading magazines in Galicia. The original language is preserved along with the author's style features.

Key words: *Halych, Krylos, cathedral, cathedral of Dormition, archaeology.*